Костянтин ТИЩЕНКО,
доктор філологічних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УКРАЇНСЬКА ЧАСТКА ІСТОРІЇ РИМУ

Монети – найдавніші письмові пам'ятки історії України.
В.Антонович

Список М. Брайчевського

Серед 32 тисяч населених пунктів України кількасот причетні до європейської античності: це місця, де були *знайдені римські монети*. Усього таких селищ – понад *700*. Вони справдіупривілейовані історією, адже ***масові факти знахідок монет Риму в Україні засвідчують для всіх цих селищ їхнє існування у римські часи, тобто 1900 років тому***. Це надто яскрава сторінка історії України, аби з тим погодилися її великі симпатики. І тому не шукаймо цих тем у шкільних підручниках історії, не чекаймо їх від телебачення.

По досягненні нової якості в топонімічних студіях час подивитися з освоєних позицій на вічно актуальний список місць знахідок римських монет в Україні, складений М. Брайчевським півстоліття тому [Брайчевський, 211-219]. На відміну від попереднього дослідження [Тищенко 2006, 240-263], мета полягає тепер у тому, щоб з'ясувати пропорційне співвідношення основних етномовних складових усього масиву назв списку.

Як сказано, список включає понад 700 *назв селищ* переважно у Лісостеповій Україні (NB: не у Поліссі і не у Степу). У цих селищах за останні три століття зафіксовані 1100 *випадків* знахідок окремих римських монет і цілі їх скарби (див. рис. 1 і карту на рис. 2). Сумарна кількість знайдених в Україні римських монет у музеях і наукових описах сягає 30 000. Унизу 20 сторінок цього нарису на фризі з монет показано 100 зображень 67 монет з тих 30 тис., знайдених в Україні: тобто представлено кожну 450-ту монету (або інакше – за кожним з 100 зображень стоїть по 300 монет). Ці 67 монет карбовані упродовж 400 років від часів римського трибуна Спурія Афранія (II ст. до н.е.; перша зліва внизу: S.AFRA), далі – 59 імператорів і 5 дружин імператорів [Брайчевський, 245-253] (електронні зображення майстерно опрацював Б. Рудий). Під кожною монетою вказано цифрою загальну кількість монет відповідного римського володаря, знайдених в Україні, а після двокрапки – назви одного чи двох населених пунктів України, де така монета знайдена [там само, 119-203]. Кри-

СПУРІЙ АФРАНІЙ -200 | **А В Г У С Т -27/+14** | **ТИБЕРІЙ 14/37**

1: Київ, гора Киселівка [ІК, 33] | 12:Тисмениця ІФ (Ів.-Франківськ) | Чугуїв Хк | 5: Заліщики Тр

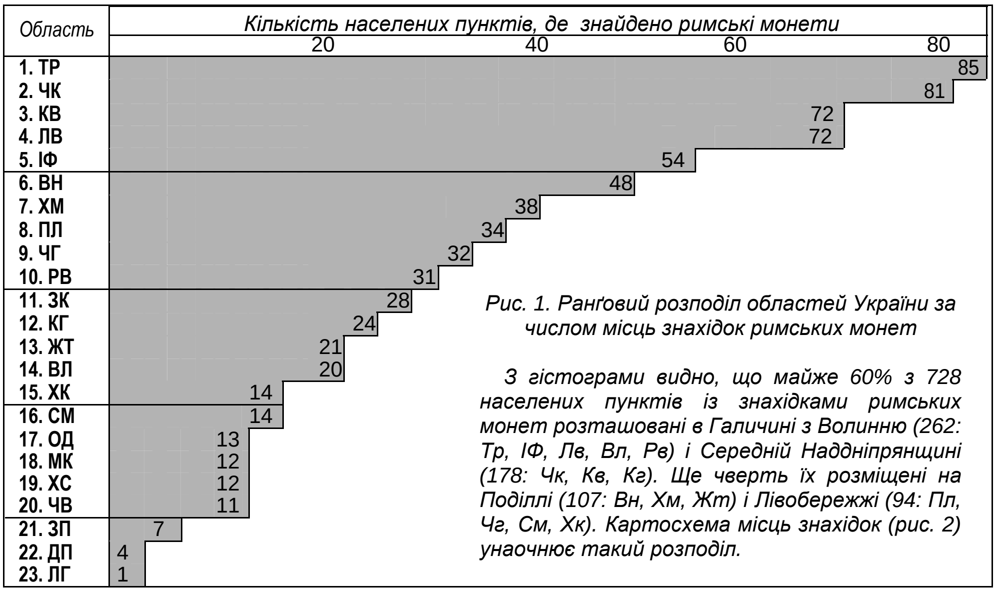

Рис. 1. Ранґовий розподіл областей України за числом місць знахідок римських монет

З гістограми видно, що майже 60% з 728 населених пунктів із знахідками римських монет розташовані в Галичині з Волинню (262: Тр, ІФ, Лв, Вл, Рв) і Середній Наддніпрянщині (178: Чк, Кв, Кг). Ще чверть їх розміщені на Поділлі (107: Вн, Хм, Жт) і Лівобережжі (94: Пл, Чг, См, Хк). Картосхема місць знахідок (рис. 2) унаочнює такий розподіл.

теріями відбору було досягнення максимальної різноманітності, по-перше, самих назв і, по-друге, етномовних фракталів уже досліджених топооснов.

Частина місць знахідок відома лише приблизно (напр., „кол. Зміївський пов.; кол. Валківський пов."). На укладених М. Брайчевським картах знахідок за окремими областями України такі місця ніяк не відображені. Тут позначено лише конкретні, точно встановлені села й міста з місцями знахідок. Загальна кількість таких населених пунктів в Україні – 728, з них 607 на Правобережжі Дніпра і 121 на Лівобережжі.

Мовна особливість списку

Несподіваною мовностатистичною особливістю списку М. Брайчевського є багаторазові *повторення окремих назв* або топооснов у переліку місць, де були знайдені римські монети, причому повторювані назви належать населеним пунктам з *різних* областей України: *Городище* Кв, Жт 2, Чк, *Білгородка* Кв, Хм, *Глинськ* Рв, См, *Соснівка* Кг, Чк, *Селище* Кв, Чк, *Тернівка* Мк, Вн, *Тростянець* Чк, Вн, *Плоске* Жт, Чв, Тр, *Збараж* Вн, Тр тощо. Коли ж, знехтувавши формантами, зосередитися лише на топоосновах, то повторень виявляється ще більше: *Бабанка* Чк, *Бабине* Рв, *Бабинці* Тр – або *Текове* Зк, *Текуча* ІФ, *Тяжів* ІФ, *Тячів* Зк, *Тягинка* Хс. Це поготів дивно, бо тисячі назв від інших топооснов взагалі не потрапили до списку. Чим це можна пояснити? Мабуть, відображені в них реалії з'явилися пізніше, або назви селищ з іншими основами хоч і існували в римський час, але не були причетні до контактів з Римом.

КАЛІҐУЛА **КЛАВДІЙ 41/54** **НЕРОН 54/68**

2: Сапогів Тр (Борщів)	4:Чорний Острів Хм(Хмельницький)	Володимирці Лв (Жидачів)	18: Більшівці ІФ (Галич)	Збараж Тр

ЯК ОДЕРЖАНІ ЦІ ГРОШІ ? "Цікаво відзначити ...неодноразові знахідки римських монет середини III ст. н.е. (від Елаґабала до Траяна Деція; [тут с.337-339]), карбованих у Маркіянополі й Філіппополі (Нижня Мезія і Фракія), чого не можна не поставити у зв'язок з облогою «ґотськими» або «скіфськими» військами цих міст у середині III ст. н.е."

"Такі монети були знайдені в *Гайсині* і *Крутогорбі* Вн, у *Райках* Жт, *Ківшоватій* і *Чернині* Кв, *Крилосі* ІФ, *Збаражі* і *Коцюбинчиках* Тр, *Сатанові* Хм. Те, що монети охоплюють дуже вузький відрізок часу – трохи більше 30 років (218-251 рр.) – і відомості про їх карбування не лишають сумнівів щодо тих подій, з якими було пов'язане їх потрапляння на східнослов'янські землі: це, безумовно, відбувалося під час воєн 248 та 250-251 рр. н.е., коли «ґотські» або «скіфські» війська обложили (а частково і здобули) багато придунайських і балканських міст, в тому числі Маркіянополь, Філіппополь, Анхіал, тобто саме ті міста, в яких карбовані зазначені монети"

[Брайчевський, 54]

Рис. 2. Картосхема назв населених пунктів України,

ҐАЛЬБА 61/69 ОТОН 69 ВІТЕЛІЙ 69 ВЕСПАСІАН 69/79

3: Білогородка Хм (Ізяслав) | 1:Крилів[+] Кг (у гирлі р.Тясмин, затоплене) | 1: Жигайлівка См (Тростянець) | 38: Військо Лв (Старий Самбір) | Лядотка Пл (Нові Санджари)

У 330-х рр. "з готами було укладено союз... Можливо, саме ним значною мірою пояснюється і феномен черняхівської культури – багатство, багатолюдність, цивілізованість... Ґотам виплачували щорічну стипендіюаннону золотом, сріблом і одягом... Військова служба в Римі приваблювала варварів. Таверни, терми, гетери, видовища гладіаторських боїв і кінських бігів, порівняно дешеве вино – все це було доступним і рядовому солдату, відкривалися можливості зробити військову кар'єру"

[Щукин, 200]

"Говорячи про те, що якась частина римських монет... потрапила сюди як воєнна здобич, контрибуція, плата за службу в римських військах і т. ін. – не можна цей момент перебільшувати. Переважна більшість римських монет, знайдених на території лісостепової смуги Східної Європи, є слідами торгівлі... з Римською імперією"

[Брайчевський, 54]

де були знайдені римські монети

ТИТ 79/81 ДОМІЦІАН 81/96 НЕРВА 96/98

6: Липовець Вн | 23: Пашківка Чг (Ніжин) | Вороців Лв (Яворів) | 19: Дмитрушки Чк (Умань) | Новогеоргіївськ[+] Кг (затоплений)

Оскільки цілком очевидно, що факти знахідок римських монет недвозначно й переконливо свідчать про функціонування відповідних селищ у римські часи, повторюваність назв таких місцевостей видається закономірним явищем, бо може вказувати на *належність також і самих назв до топонімічного пласту античних часів.* Це припущення потребувало перевірки. Через незаперечну важливість мовної сторони справи тема започаткувала цілий напрям топонімічних студій.

Не дивно, що чимало знахідок римських монет зроблено у селах з повторюваними назвами *Стара..., Старе..., Старо-*, або *Городище*, *Городниця*, *Кам'янка*, *Кременець*. Проте далі застосувати цю логіку сучасного побутового розуміння ойконімів неможливо: вона не пояснює, чому у списку повторюються назви від основ **Вікн**-, **Тростян**-, **Сосн**-, **Доман**-, **Черн**- і десятки інших. Разом з тим, у спеціальному дослідженні вже було показано, що відносна частка назв з такими немотивованими основами у списку М. Брайчевського значно вища, ніж у загальному списку назв населених пунктів України [Тищенко 2004], – і це спонукає до пошуку.

Уклавши далі ранґовий список 132 повторюваних топооснов (початок його наведено в таблиці на рис. 3), можна констатувати, що від них походить ⅔ назв списку (494 ойконіми). Перші 25 з топооснов (найчастотніші) повторюються від 16 до 5 разів, що становить 203 назви списку (28%). Ще від 18 основ походить по 4 назви, від 31 основи – по 3 назви і від 58 основ – по 2 назви.

Тепер і виникає можливість визначити, **з назв яких саме етномовних пластів складається список**. Як з'ясувалося, за своїм походженням ті самі 132 повторювані топооснови розподіляються за вже відомими й вивченими *мовно-тематичними* пластами (рис. 4). Серед них ґотських 35, іранських 29, урало-алтайських 20, слов'янських і кельтських – по 16, з того ж числа християнських і язичницьких – по 14. Це співвідношення тематичних складових можна вважати показовим для опису ***„топонімічної дійсності" у Наддніпрянщині перших століть нашої ери*** *через призму семантики назв селищ із знахідками римських монет в Україні*. Розгляньмо тепер ці групи назв у вказаній послідовності.

1. Ґотське життя

Назви з ґотськими ***етнофорними*** основами вказують на присутність самих ґотів (*Ковтунівка, Козин, Козарівка, Водяне, Хотин, Хотинь, Кудринці, Охтирка* – з аналогами *Бахтерщина Пл* (Вел.Багачка), *Ахтирка* в Криму і в РФ: Орл., Моск., Тамб.). Як було показано [Тищенко 2006], ґотів називали й ґерманцями (*Германівка*), свевами, мабуть ще веслярами-росами (*РосАВА*), скандинавами (*Новгород Сіверський*, пор. ґотс. swêre 'шана', swêrs 'шановний' [ZM]), у Вольфрама 'високі ґоти', – вони ж і 'панове ґоти', пор. с. *Кирґданці* Кв.

ТРАЯН 98/117 **АДРІАН 117/138** **ЕЛІЙ ВЕР**

132: Глинськ См (Ромни) | Вел.Вікнини Тр (Збараж) | 136:Дичків Тр (Тр) | Богданівка Вн (Липовець) | 10: Плоска Жт (Ружин)

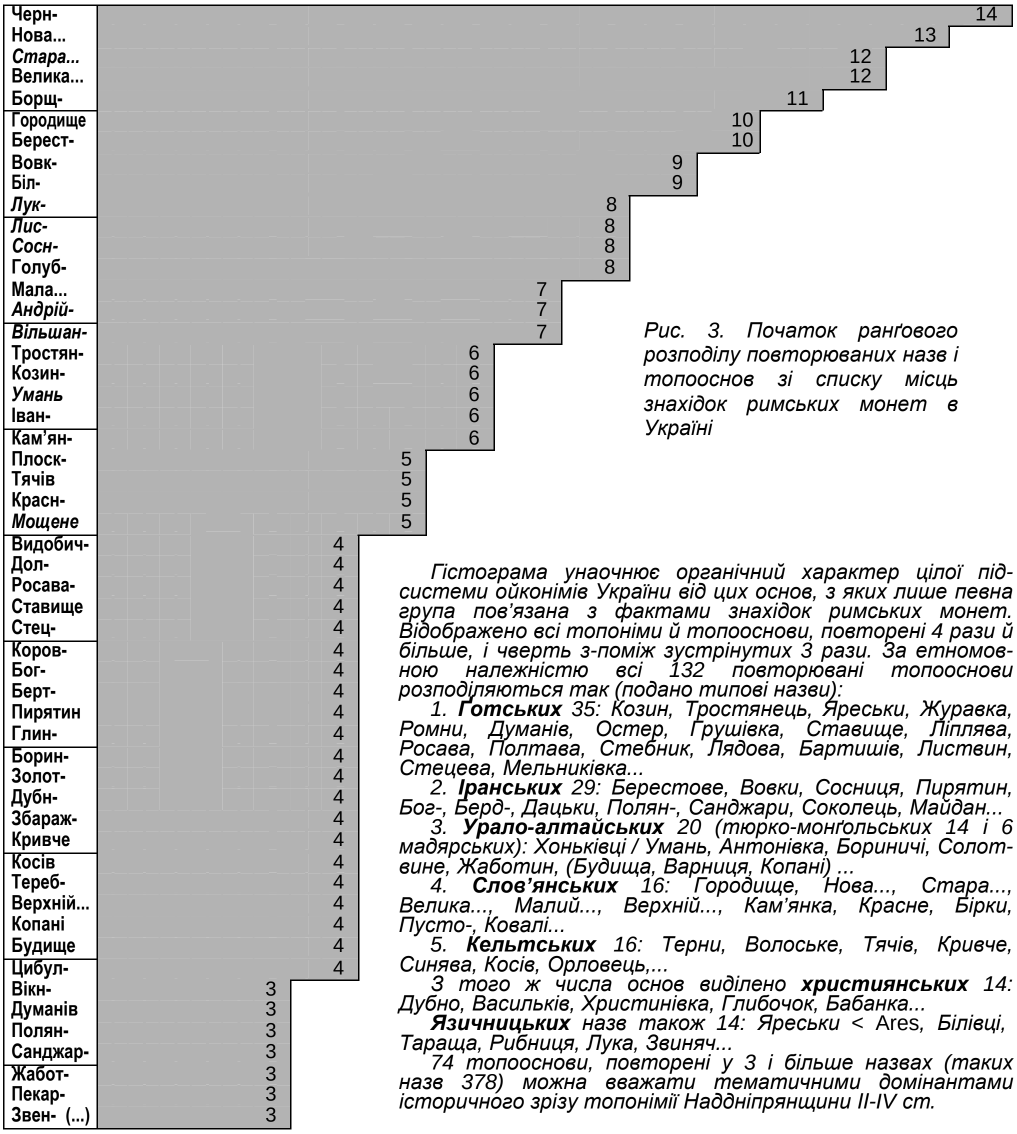

Рис. 3. Початок ранґового розподілу повторюваних назв і топооснов зі списку місць знахідок римських монет в Україні

Гістограма унаочнює органічний характер цілої підсистеми ойконімів України від цих основ, з яких лише певна група пов'язана з фактами знахідок римських монет. Відображено всі топоніми й топооснови, повторені 4 рази й більше, і чверть з-поміж зустрінутих 3 рази. За етномовною належністю всі 132 повторювані топооснови розподіляються так (подано типові назви):

1. ***Ґотських*** *35: Козин, Тростянець, Яреськи, Журавка, Ромни, Думанів, Остер, Грушівка, Ставище, Ліплява, Росава, Полтава, Стебник, Лядова, Бартишів, Листвин, Стецева, Мельниківка...*

2. ***Іранських*** *29: Берестове, Вовки, Сосниця, Пирятин, Бог-, Берд-, Дацьки, Полян-, Санджари, Соколець, Майдан...*

3. ***Урало-алтайських*** *20 (тюрко-монґольських 14 і 6 мадярських): Хоньківці / Умань, Антонівка, Бориничі, Солотвине, Жаботин, (Будища, Варниця, Копані) ...*

4. ***Слов'янських*** *16: Городище, Нова..., Стара..., Велика..., Малий..., Верхній..., Кам'янка, Красне, Бірки, Пусто-, Ковалі...*

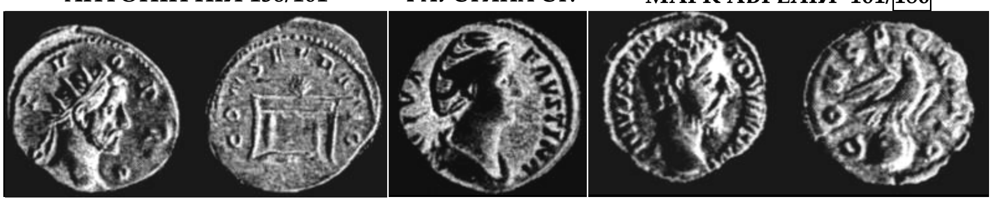
5. ***Кельтських*** *16: Терни, Волоське, Тячів, Кривче, Синява, Косів, Орловець,...*

З того ж числа основ виділено ***християнських*** *14: Дубно, Васильків, Христинівка, Глибочок, Бабанка...*

Язичницьких *назв також 14: Яреськи <* Ares, *Білівці, Тараща, Рибниця, Лука, Звиняч...*

74 топооснови, повторені у 3 і більше назвах (таких назв 378) можна вважати тематичними домінантами історичного зрізу топонімії Наддніпрянщини II-IV ст.

АНТОНІН ПІЙ 138/161 **ФАУСТИНА СТ.** **МАРК АВРЕЛІЙ 161/180**

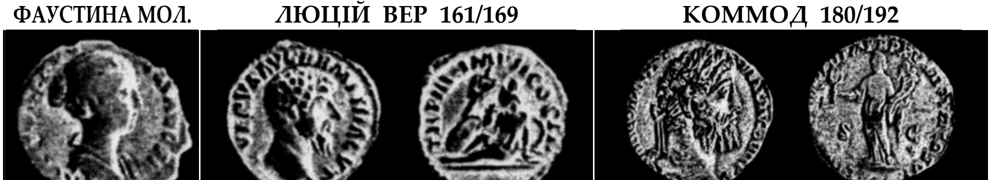
216: Тетерівське Кв (Іванків) | Стоянівка Рв (Радивилів) | 54:Волоське Дп (Дп) | 165: Козин Кв (Обухів) | Чорниводи Хм (Городок)

Рис. 4. Повторювані топооснови зі списку місць знахідок римських монет в Україні

<table>
<tr><th>Ґотські</th><th>Іранські</th><th>Алтайські</th><th>Слов’янські</th><th>Кельтські</th><th>Християнські</th><th>Язичницькі</th><th>Σ</th></tr>
<tr><td>Козин 6
Тараща,
Тростянець 6
2/12</td><td>Берест- 10
Вовк- 9
Сосн- 8
Плоска 5
4/32</td><td>Борщів 11
Антонівка,
Андріївка 7
Хоньківці,
Умань 6
3/24</td><td>Нова... 13
Стара... 12
Велика... 12
Городище 10
Малий... 7
Кам’янка 6
Красне 5 7/65</td><td>Чернин,
Чернивода,
Терни 14
Вільшанка 7
Тячів 5
3/26</td><td>Голубівка,
Глибочок 8
Іванівка 6
2/14</td><td>Білівці 9
Лис- 8
Лук- 8
Мощене 5
4/30</td><td>25/203</td></tr>
<tr><td>Видобич- 4
Дол- 4
Росава 4
Ставище 4
Стец- 4 5/20</td><td>Коров- 4
Бог- 4
Берт- 4
Боратин,
Пирят- 4 4/16</td><td>Борин- 4
Золот- 4
2/8</td><td>Верхній... 4
1/4</td><td>Кривче 4
Косів 4
Тереб- 4
3/12</td><td>Дубн- 4
Збараж 4
2/8</td><td>Цибул- 4
1/4</td><td>18/82</td></tr>
<tr><td>Вікн- 3
Грушівка 3
Доман- 3
Мельниківка 3
Ромни 3
Стебник 3
Юр- 3
7/21</td><td>Дацьки 3
Полян- 3
Санджар- 3
Сам- 3
Завалля 3
5/15</td><td>Жаботин 3
Хмел- 3
Бірки 3
Солотвина 3
4/12</td><td>Люб- 3
Межи- 3
Верх- 3
3/9</td><td>Кальн- 3
Орл- 3
2/6</td><td>Васильків 3
Христинівка 3
Слобід- 3
Баб- 3
Голуб- 3
Жур- 3
Пекар- 3
Остр- 3 8/24</td><td>Звен- 3
Рибниця 3
2/6</td><td>31/93</td></tr>
<tr><td rowspan="5">Долина 2
Знамен- 2
Верем- 2
Віт- 2
Коцюб- 2
Кудринці 2
Ланівці 2
Листвин 2
Маслівка 2
Мед- 2
Микол- 2
Митниця 2
Молотків 2
Охтирка 2
Пашк- 2
Полтав- 2
Різуненкове 2
Трост- 2
Хот- 2
Шум- 2
Яреськи 2
21/42</td><td rowspan="5">Головківка 2
Снятин 2
Харенків 2
Соколець,
Сокаль 2
Майдан 2
Ст.Мізунь,
Мізоч 2
Кичкас 2
Валки 2
8/16</td><td>Ананьїв 2
Анисів 2
Вінники 2
Любимівка2
Яблунів 2
5/10</td><td>Ковалі 2
Пусто- 2
Ляд- 2
Мир- 2
Селище- 2
5/10</td><td>Галуш- 2
Сид- 2
Синяв- 2
Олешки 2
Болехів,
Більшівці 2
Брониця 2
Горохів 2
Лопатні 2
7/14</td><td rowspan="5">Кисляк 2 ?
М.Круча 2
2/4</td><td rowspan="5">Грабовець 2
Дусанів,
Подусільна 2
Кремен- 2
Паликорови,
Пальчин 2
Вила,
Вилок 2
Стрільче 2
Костенів 2
7/14</td><td rowspan="5">58/116</td></tr>
<tr><td>Мадярські</td><td>Римські</td><td>Грецькі</td></tr>
<tr><td>М.Копані 4
Будище 4
Глин- 4 3/12</td><td></td><td>(Цибулів 4)</td></tr>
<tr><td>Варниця 3 1/3</td><td>(Ромни 3)
(Доман- 3)</td><td></td></tr>
<tr><td>Ведмеже 2
Ниж.Вере-цьки 2 2/4</td><td>(Лопатні 2)
(3/8)</td><td>(Кремен- 2)
(2/6)</td></tr>
<tr><td>35/95</td><td>29/79</td><td>20/73</td><td>16/88</td><td>15/58</td><td>14/50</td><td>14/54</td><td>132/494</td></tr>
</table>

Політофорні топооснови відображають назви владних осіб – війтів (*Пустовіти, Войтів*), ґотських суддів (*Думанів, Доманинка, Дейманівка*; *Ставище, Стайки, Стоянівка*, – пор. ґотс. staua, dômjan, stôjan ‘суддя’), митників, писарів (*Митниця, Мельниківка*, – ґотс. môta ‘мито, митниця’, mêljan

ФАУСТИНА МОЛ. ЛЮЦІЙ ВЕР 161/169 КОММОД 180/192

42: Стайки Кв (Ржищів) 47:Горишківка Вн (Томашпіль) Дорошівці Чв (Заставна) 109: Бегень Рв (Рв) Трахтемирів Чк (Канів)

‘писати’, mêla ‘міра’). Не раз згадано перемоги (*Грушів, Грушівка*, – ґотс. hrôþeigs ‘переможний’). Концентрацією ґотської присутності пояснимо згущення місць знахідок римських монет "по Збруч" (рис. 2, 5).

Незаперечною лексичною ознакою давності поселення є топооснова кількох назв **Город-**. Самé слов’янське слово городъ вдіповідає ґотс. gards ‘гóрод, місто’, – пор. і нім. Garten, анґл. garden, фр. jardin тощо ‘сад’, тобто огороджене місце. Проте найдавніші слов’янські пеньківські селища відкриті, а не огороджені. Тому в даному контексті мовно-історичний підхід дає підставу розглядати цю топооснову серед ***ойкофорних*** основ ґотського походження: *Городок* Вл, Лв, *Городятин*, *Городниця*. У назвах *Городище* Кв 2, Жт 2, Чк суфікс **-ище** означає, що на момент повторного заселення околиць поблизу існували залишки селища ранішої пори.

Інші назви говорять про ринки (*Маслове, Маслівка*, – maþl ‘ринок’), окремі будинки (*Різуненкове,* пор. *Розношинці*, – rasan ‘дім’), будиночки (*Стебник, Стебне, Стеблів*, – слов. *стебка* ‘однокімнатний дерев’яний рубаний будиночок 3 х 3 м’, від ґерм. Stube ‘кімната’, раннім запозиченням звідки є брет. stīv; варіант основи з **-ь-** входить до складу укр. *призьба*, інший варіант з **-ъ-** – до складу рос. *изба* [Kluge, Фасмер; Брицун, 328-334; іл. 345]). Давність заселення видно з назв *Листвин*, *Повстин* Пл < *По-льствин, пор. реальну назву *Полствин* Чк, – від ґотс. láistjan ‘іти слідом, успадкувати’, láists ‘крок, слід’. Є згадки про розведення запозиченого від ґотів разом з відповідним словом винограду (*Виноград, Виноградів*, – [Топоров, 137-138]), а також про сусідів (*Стецева, Стецівка* – staþs ‘сусідство’) і чужинців (*Молотів*, *Молодецьке*, – muldan ‘земля’, пор. р. *Молода* [Трубачев 1968, 80]). Основи **Остер-** начебто вказують на розведення овець (ґотс. awistr ‘отара овець’; відповідник до кельтського cail).

Серед ґотських ***топофорних*** назв характерні утворення на -АВА (*РосАВА, БоржАВА, ПолтАВА*, – fuld + a£a ‘польова річка’ [пор. Kiss, 226; Трубачев 1968, 67]; аналогічно *ГлещАВА, СтрижАВка, МурАФА*), також *Трахтемирів, ЛеплЯВЕ, Барахтянська Вільшанка* (< baírhtjan ‘відкривати’).

2. Іранське життя

Іранські **етнофорні** топооснови вказують на саків-скіфів (*Сокаль, Соколець* 2), аланів (*Полянівка, Оленівка*), ясів (*Кічкас*) і татів (*Дацьки*). Як зазаначає Х.Вольфрам, у античній і середньовічній Європі, „етнічна подрібненість аланів перевищує всяку міру, і тому вони трапляються всюди й ніде” [Вольфрам, 340]. Аланські тирлища мабуть позначені словом *Майдан*. Є вказівки на видобуток міді (*Мізоч*, *Ст. Мізунь*, – пор. ір. mas ‘мідь’, причому, як видно з суфіксів, у першому місці це могло робитися для ґотів, а в другому – для гунів). Яскрава топофорна основа назви *Сліпорід* < *Снопородъ* (ір. san + pord ‘злиття потоків’

КРИСПІНА	ПАРТИНАКС	ДІДІЙ ЮЛІАН	СЕПТІМІЙ СЕВЕР 193/211	

20: Рогинці См (Ромни)	41:Ольгопіль Вн (Чечельник)	3: Новоград-Вл. = Звягель Жт	24: Грабовець Вн (Немирів)	Стеблів Чк (Корсунь-Шевч.)

ЛАТИНСЬКІ ТОПООСНОВИ: МОВНИЙ ВПЛИВ РИМУ

Зрозуміло, що провідниками римського впливу в Наддніпрянщині були ґоти. Однак серед топонімів є й такі, що можна вважати за прямі приклади мовних латинізмів: *Колядин, Колиндяни, Троянівка, Трояни, Домниця, Доманинка*.

Основа назви *Стратіївка* імовірно відповідає гр. візант. stratiota ‘військово зобов’язаний селянин’, а у назві *Колядин* упізнаване лат. calendae ‘календи’. Кілька назв *Кашперівка* можна пов’язати з ім’ям власним Casparus з грец. ‘вчитель’.

Давнє позначення римлян і візантійців – *ромеї* – найповніше збереглося у назві с. *Ромейки* Рв, але знахідки римських монет зафіксовані лише за 20-30 км від нього у с. *Глушиця*, *Кузьмівка* Рв, *Городок* Вл. Монети знайдені й у с. *Ромашки* і кілька разів – у м. *Ромни* (на карті Ґ. Боплана 1650 р. Rumne). Про його заселеність у римську добу свідчить не лише топоооснова **Ром**- (історичне **Rum**-: пор. лат. Roma), але й те, що у самому місті неодноразово знаходили римські монети.

У безпосередній близькості від місць знахідок римських монет засвідчені також назви від основи **Рим**-: *Рими* Чг, *Римачі* Вл, *Римів* Пл (суч. *Бурімка*, від *по-римка), *Малі, Вел. Передримихи* Лв, *Поромівка* Жт, а також через ґерманське посередництво – *Рюмшине* Км, *Рюмівське* Мк, – деталі див. [Тищенко 2004].

Топооснова **Доман-**, **Домн-** < лат. dominus, нар.-лат. domnus ‘пан’ є виразним і яскравим латинізмом. Унизу на фризі ліворуч показано срібний динарій з ім’ям Юлії Домни, дружини імператора Септімія Севера. Поруч – монета Клодія Альбіна, знайдена у смт *Домниця* Од (Котовськ). Відомо, що й у XV ст. в ґенуезьких документах ґотську верхівку князівства Феодоро у Криму офіційно все ще величали domini di Gothia ‘панове з Ґотії’. Схожість конфігурації ареалів поширення населених пунктів України з назвами від топооснов **Рим**-, **Доман**- і **Троян**- детально розглянуто в окремому дослідженні [Тищенко 2006, 240-263]. Важливою народнолатинською основою є **Лопат-** (з дав. рум. lapte 'молоко' – як назва кельтів-галатів: *Лопатна* Мк, *Лопатні* Чг).

Колоритна деталь до історії римсько-слов’янських контактів: неподалік від згаданої також унизу сторінки *Бáкоти* Хм в сусідньому районі Вінницької обл. у с. *Лугове* Вн (Бар) в римські часи існував центр виробництва черняхівських жорен, які „повністю відтворюють форму і конструкцію саме солдатських похідних жорен римської армії, добре відомих у таборах лімесу” [Щукин, 167], – тобто прикордонної смуги Риму. Тут же виявлено і слід розробок вулканічного туфу, породи рідкісної в Україні, але для жорен оптимальної. Дослідник пам'ятки П. Хавлюк не без підстав вважає, що у виробництві брали участь каменярі, вихідці з римських провінцій.

До назв, пов’язаних з раннім християнством, відносяться ойконіми від топооснов **Круч-** (з лат. crux ‘хрест’): *Мала Круча*, *Крутогорб*; **Репуж-** (лат. repugnare ‘відкидати, відмовлятися’): поза списком *Репуженці* ІФ, Чв. Позірно слов’янські назви від основи **Голуб-** насправді є імовірними продовженнями лат. columbanus ‘середньовічний ірландський чернець-колумбан’, послідовник св. Колумби (520-597). Внаслідок давньої народної етимології окремі топоніми цієї групи могли перетворитися у назви *Колядин* і *Колиндяни*.

ЮЛІЯ ДОМНА **КЛОДІЙ АЛЬБІН** **КАРАКАЛЛА 211/217** **ҐЕТА 209/212**

7: Овідіополь Од | 2: Домниця Од (Котовськ) | 4: Бáкота Хм (Ст. Ушиця) | Слобода Шаргородська Вн (Шаргород) | 4: Первомайськ Мк (=Ольвіопіль)

[Трубачев 1968, 184]). Це безперечно іранська основа, яка зазнала впливу народної етимології, очевидно, після однієї з епідемій віспи. Всупереч контрпродуктивним спробам пов'язати 129 назв сіл від основи **Слобод**- з апелятивом *свобода*, іранська етимологізація основ **Шкроб**(**от**)-, **Щерб**(**ат**)-, **Обод**-, **Обт**- дає підстави вбачати і тут композит: пор. перс. selah + abad 'озброєне селище' (аналогії в Ірані Salaabad,Salabat, в Індії Salabat.pur 2, ~a).

Іранський сасанідський напрям представлений основами **Сосн**- 8 (імовірно, що й **Снят**- < *соснят-), **Берест**- 10, *Плоска* 5 (є і конкурентне пояснення від *по- + влоск-). Якщо врахувати припущення про сарматське -**л**-, тоді основа **Плоск**- є варіантом **Параст**-, **Параск**-. Разом з основою **Берест**-ця реконструйована протооснова стає найчастотнішою у списку. Топоніми від **Берт**-, **Берд**- можуть відповідати іранському кореню, продовженням якого є сучасне перське barde 'полонений, раб'. Основа **Кор**- разом з пізнішим аланським **Хор**- і мабуть **Хар**- долучаються до назви *Корсунь* – прямої вказівки на Хорса (пор. перську назву сонця xoršid).

Південний напрям представлений класичними топоосновами **Пирят**- 'Євфрат' (*Пирятин* 2, *Пиратин* 2, *Пирятинщина*) і **Санджар**- 'гора Сінджар'. Остання основа у книзі М. Брайчевського навіть пишеться ще зі збереженням перського **ĵ** [**дж**]: *Санджари* відповідно до тодішньої офіційної форми топоніма. Згодом його змінено, мабуть під впливом чергової народної етимології – начебто від молдавського *сынжар,* рум. sînjar 'кривавий'.

Зі східного напряму іранських впливів представлено найдавнішу топооснову **gr̥g**- 'вовк' з молодшими ймовірними похідними *Волчищовичі* Лв, формами від основи **Валк**- і укр. **Вовк**- (9 назв). Видається показовою відсутність пізніших хорезмських аналогій: ще не існувало самого Хорезму.

3. Алтайське життя

Перебування гунів засвідчене у численних назвах на зразок *Хоньківці*, *Умань, Анисів, Ананьїв* < *он-, *Хмелівка, Любимівка* < *люб- + хин-, *Без-углівка*. Етнонім монґольського племені киданів зберігся у назві *Китаїв*, загальна назва монґолів – у топооснові **Могил**- (*Могилів, Могиляни, Могильниця*), етнонім обрів (аварів) – імовірно, в назвах *Бірки* < *обр-, *Бориня, Бобринець, Бобрка* (сучасне *Бібрка*). Етнонім хозарів упізнаваний у назві *Чугуїв* (від *чухут*, <*ĭohud 'іудей'). Окрема група топооснов імовірно зберігає назви гунських антів (*Антонівка* Хс, Чк; *Антонівці* Тр), інші – назву антів ґотських (*Андруші*) і візантійських (*Андріянівка* Од*, Андріївка* Кв, Чк).

За найчастотнішою з алтайських топоосновою **Борщ**- може критися монґ. örgő 'ханське шатро' (пор. *Боришковичі* < *по + örg-*, Ржищів, Рогинці, Рижанівка*). Титул *кагана* упізнаваний в топонімах *Кагарлик* Кв, Кг, Од (з кит. ke-kuan 'великий правитель'; пор. *Кагамлик* Пл, – з тюркс. kahanlık 'каганське', *Кагадіївка*, *Кагань* См, *Каганець* Хк). Посада судді зберігала ще й у хозар іранську форму tarhan (*Трофанівка* ІФ*,* пор. о.*Труханів* у Києві). Іншими осеред-

МАКРІН 217/8 **ЕЛАҐАБАЛ 218/222** **АЛЕКСАНДР СЕВЕР 222/235**

2: Сміла Чк | 2:Райки Жт (Бердичів) | Чернин Кв (Тараща) | 10: Босирі (=Вересне-ве?) Тр (Скала-Под.) | Кисляк Вн (Гайсин)

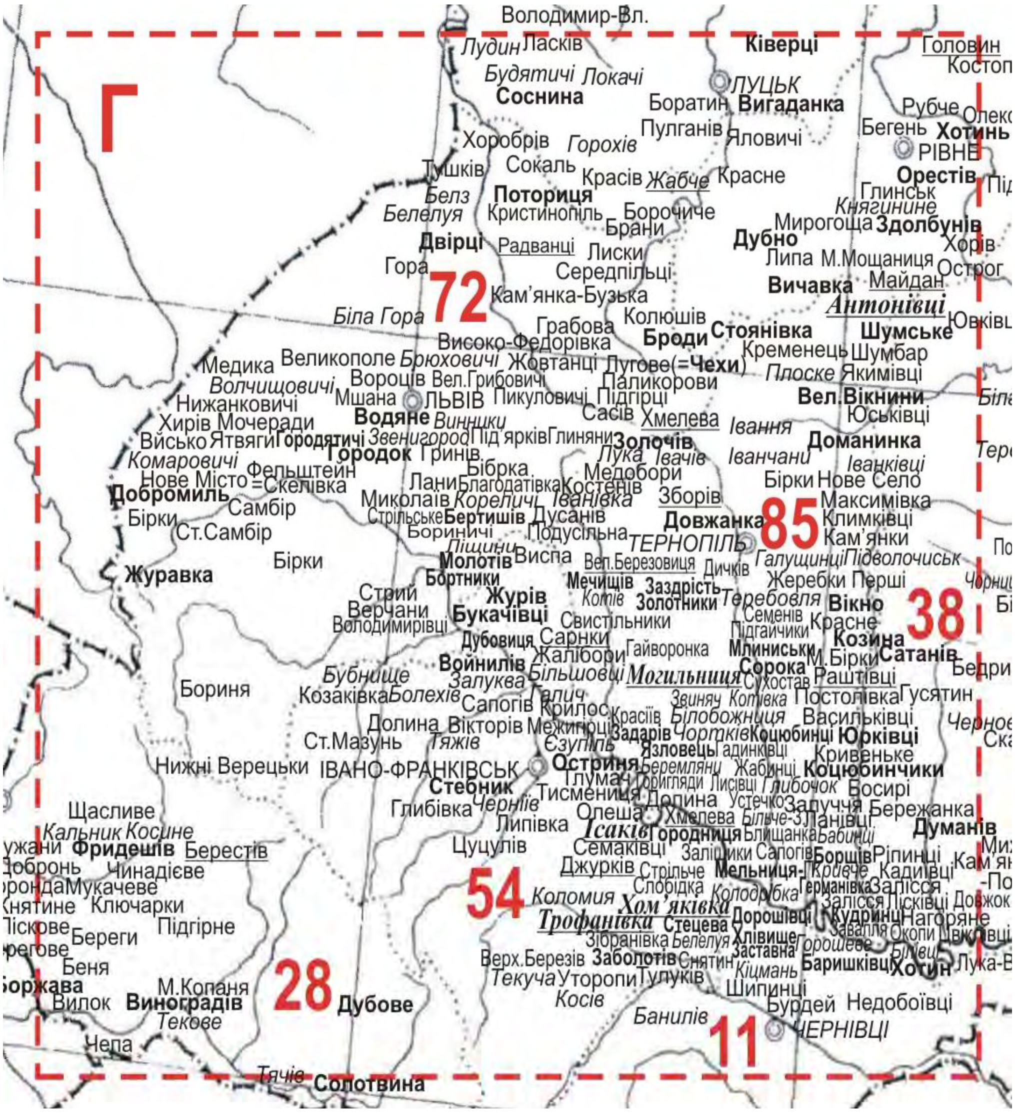

Рис. 5. Галицько-волинське загущення
*місць знахідок римських монет в Україні "**по Збруч**"*

МАКСИМІН ФРАКІЄЦЬ 295/298 **ГОРДІАН III** **ФІЛІП АРАБ 244/249**

Ліскове Зк (Мукачеве)	Тернівка, кут. Попівка Кг (Новоарханг.)	12: Сатанів Хм (Городок)	12: Войнилів ІФ (Калуш)	Косине Зк (Свалява)

ками гунської влади могли бути місця теперішніх селищ з назвами від основи **Жаб-** і **Ябл-** (*Жабче* Вл, *Жабинці* Тр, *Жаботин* Чк, *Яблунів* Чк, *Яблунівка* Тр) < монґ. *жабгу, ябгу* ‘володар’ [Баскаков, 41]. Вже давно висловлене припущення про пов’язаність основи **Солот-** з монґ. solγat ‘дарунок з військової здобичі’.

До групи урало-алтайських топооснов включено і кілька мадярських: **Грин-**, **Копан-**, **Буд-**, **Варн-**. Їх появу у списку і наявність окремих збігів також і в цій групі (*Будище, Буданів, Будятичі*) можна пояснити тим, що й у VII-VIII ст. якісь селища попереднього часу продовжували існувати, і в деяких з них могли розміщуватися мадярські осідки.

Очевидно, також з перебуванням мадярів пов’язані назви типу *Ведмеже* 2 (імовірний переклад імені князя Арпада) [Тищенко 2007$_2$]. Топоніми *Гринів* і *Грунь* можуть походити з попереднього *угрин-. Аланізоване населення мало вимовляти цю основу з сарматським **-л-**, що закономірно дає основу *глин- у реально засвідчених назвах *Глинськ*, *Безуглівка*. Основа **Вар-** може бути слідом мад. város ‘місто’: *Варниця*, *Пустоварня* (пор. *Пустогород*), *Переорки* (імовірно від *Пере-варки, – за аналогією до назви київського району Пріорка, який у XIX ст. звався *Преварка* [Baedeker, 388a, Karte]).

4. Слов’янське життя

Як сказано, цілком природний вигляд мають знахідки римських монет у селах з назвами, які підтверджують старе заселення певної місцевості: *Стара Синява, Старий Збараж, Старі Валки, Старі Безрадичі, Старий Мізунь, Старогородка*. Всупереч першому враженню, наявність таких знахідок у селах, назви яких включають означення „Новий”, також свідчить лише про відновлення у якийсь час селища на попередньому, давнішому місці: *Нова Умань, Нове Місто, Новоселиця, Новосілка, Новгород-Сіверський.*

Коли у назвах сусідніх сіл є протиставлення за ознакою „Великий” (12 назв у списку) – „Малий” (7 назв), то перший тип назв завжди стосується давніших поселень, а другий – новіших (нерідко теж досить давніх). Проте з очевидністю слов’янські означення *великий* і *малий* лише „упаковують” давнішу частину топоніма, яка, фактично належить до інших етномовних пластів топонімії: напр., *Вел. Березовиця* – долучається до назв іранського кола *Березів, Березна, Береза* тощо. Назви *Велика Вільшанка* і *Велика Глумча* збагачують кельтський пласт топонімів. З іншого боку – *Мала Копаня, Малі Копані, Мала Добронь, Малий Букрин* долучаються до мадярського пласту. Те саме стосується й назв зі складниками „Верхній” (4 назви) – „Нижній” (1 назва): *Верхній Салтів, Верхній Березів, Верхня Мануйлівка, Верхівня,* також *Високо-Федорівка, Висоцьк, Нижні Верецьки* (тепер Нижні Ворота).

ОТАЦІЛЛА | ТРАЯН ДЕЦІЙ 249/251 | ВОЛЮЗІАН 251/253

2: Мурафа Вн (Шаргород) | 3: Обухів Кв | Бронниця Вн (Мошилів-Под.) | 1: Київ, Оболонь – єдиний у Східній Європі скарб 22 монети

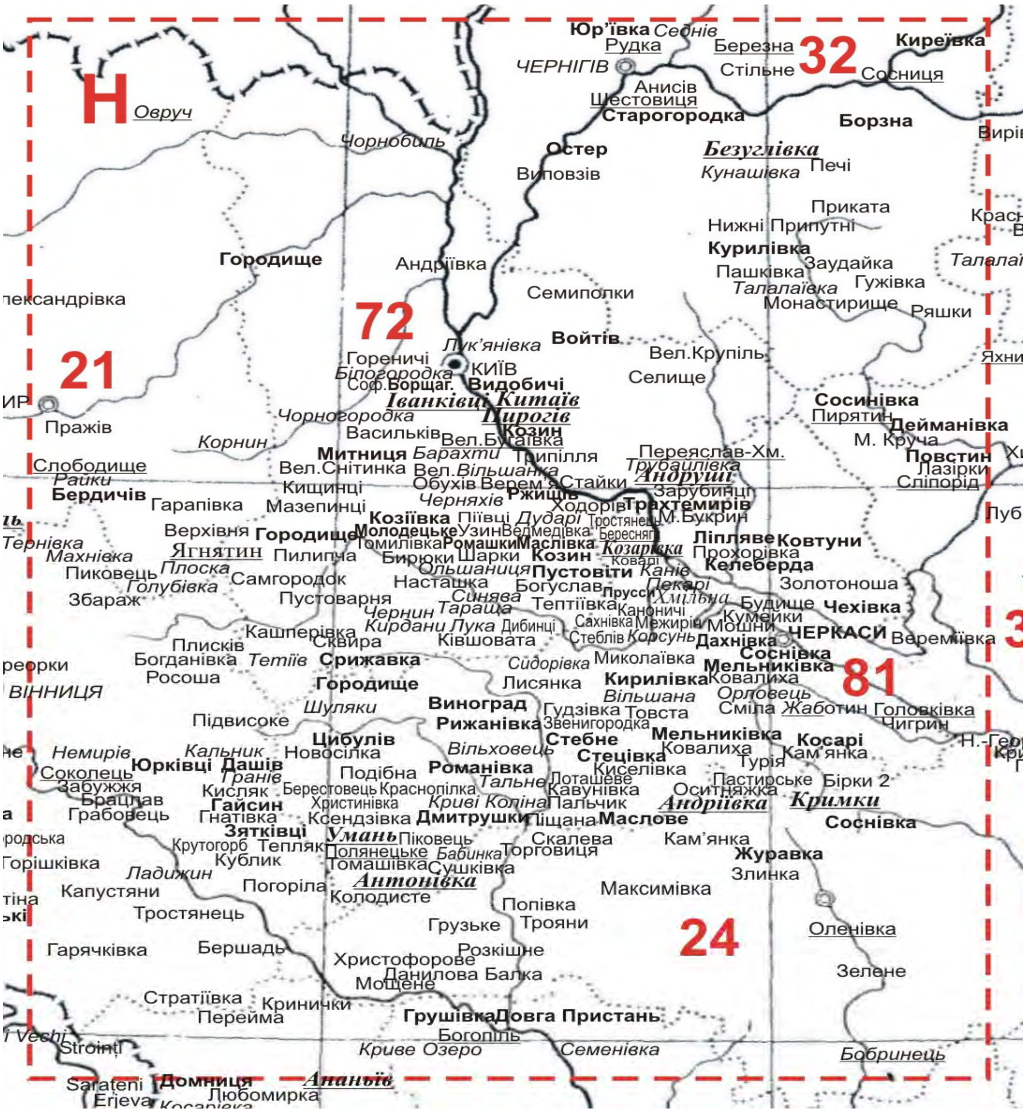

Рис. 6. Наддніпрянське загущення місць знахідок римських монет в Україні

ВАЛЕРІАН	ҐАЛЛІЄН 253/268		САЛОНІНА	ПОСТУМ

2: Крилос ІФ (Галич)	5: Чернігів	Львів	2: Сміла Чк	1: Крилос ІФ (Галич)

Назви з компонентом **Пусто-** з очевидністю утворилися ще тоді, коли в етнічній пам'яті мешканців сусідніх слов'янських сіл були живі спогади про попередній час більшої господарської та суспільної активності ґотів, на підставі чого ці назви навіть можуть бути локалізовані в часі, а саме – у післяґотській добі: *Пустовіти, Пустовійти* 'місце, де *був* війт' (пор. *Повітне, Повідів, Перевід*); *Пустомити, Пустомитів; Пустотине* (< *Пусто-(ґ)отине), пор. *Поди, Подин, Подище, Подівка, Перегуди, Безодня, Безводівка*. Те саме стосується і дещо пізніших спогадів про ще недавні стоянки гунів: пор. *Погоня, Погонівка, Перегонівка, Перегінське, Перегінка, Погіньки*.

Про наявність у минулому кам'яних споруд (укріплень, будівель) говорять назви *Кам'янка* Кг, Чк, Лв, *Кам'янки*, *Кам'янець-Подільський* і семантично близькі *Кременець*, *Кременчук* (хоча в основах останніх назв може зберігатися поняття 'місця кари', гр. κρημνημι 'вішати, розпинати' або κρημνός 'крутий берег, урвище, скеля'). До речі, останнє припущення цілком узгоджується з топографією м. *Кременець* Хм; пор. також *Кремський Бугор* Чг, *Кремінна Балка* Дц, *Кринцилів* Хм на Збручі (позірний польський відповідник сусіднього *Крутилова*) тощо.

Пізніші земляні укріплення з загостреним частоколом – це *Острог, Паланки, Полянецька*. Тим не менше, у їхніх назвах може далі жити позначення попередньої мовної реальності: розведення овець (ґотс. awistr 'вівця') і перебування алан (по + алан-). Назви *Красне* 'гарне' можуть справді належати до давніх слов'янських місцевих назв, що й пояснює їх неодноразове відтворення у списку: *Красне* Вн, Рв, Тр, *Красний Колядин* Чг.

5. Кельтське життя

Кельтські ***етнофорні*** основи вказують на присутність волохів (*Волоське, Вільшанка, Барахтянська Вільшанка, Вовківці*, – ґерм. *walhōz 'кельт'), ґалів (*Галич*), кимерів (*Комаровичі*, пор. численні однокореневі назви на зразок *Комарів* Чв з розкопаною кельтською склодувною майстернею: усне повідомлення Л. Крушельницької, – кімр. cymrò 'валлієць', букв. земляк).

Значення ***політофорних*** основ: князь (*Терни, Чернин, Чернивода*, – кімр. teyrn 'князь'), сила (*Кривче*, – cryf 'сильний'), покарані села (*Косів, Косарі*, – cosb 'покарання'), заручники (*Орловець*, – airgaill 'племена, що дають заручників'), межа (*Горохів*, *Горошеве*, – goror 'межа, кордон'), війна (*Котів*, ґал. catu 'війна'), натовп, повстанці (*Богодухів* ?, – bogod 'натовп').

Ойкофорні основи позначають: будівлі (*Будище*, – кімр. bwthyn 'будинок'), неужитки (*СинЯВА, Ст. СинЯВА, ЛядОВА*, – кімр. sinach 'неужиток', land- 'лядо'). Є характерні ознаки витоплення металів (*Беремляни, Дударів, Копирів*

КЛАВДІЙ ҐОТСЬКИЙ 268/270 **АВРЕЛІАН** **ПРОБ 278/282**

4: Стрий Лв | Стрільське Лв (Миколаїв) | 5: Талалаївка Чг | 5: Берегове Зк | Курилівка Чг (Ніжин)

кінець, – кімр. berwi ‘варити’, dudd ‘плавити’, copyr ‘мідь’, – пор. також назву гори *Бервище* під Михайловою горою у Києві, с.*Бервиця* Кв), вироблення броні, сокир (*Брониця, Брусія, Букачівці*, – кельт. *bruisno-, ґерм. Brünne ‘броня’; брет. buc’hail ‘сокира’). Згадано про зруйновані будівлі (*Болехів, Більшівці*, – кімр. boloch ‘руйнувати’), а також розведення овець (*Кальник*, – cail ‘отара овець’; кельтський відповідник назв *Овеча*, *Остер*). У топооснові **Тек-** (*Текове, Текуча, Тячів, Тяжів, Тягинка*) можна впізнати дірл. teg, tech, teach ‘будинок’, кімр. tŷ, давньобрет. teg, tig < кельт. *tegos ‘дім’, пор. грец. τέγος ‘дах’ [McBain, tigh, teach]. (Значення останньої назви могло за гунів сприйматися як похідне від монґ. tegin ‘принц’).

Топофорні основи: болото (*Гранів*, – кельтс. granos ‘болото’); закрута річки (*Бакота*, – кімр. bac ‘петля, вигин річки’), наявність джерел (*Чортків*, – кельтс. tard- ‘джерело’), кам’янистий терéн (*Кіцмань*, – кімр. is maen ‘під каменем’).

6. Християнське життя

Системні студії топонімії України свідчать про те, що значний внесок до еванґелізації місцевого наддніпрянського і наддністерського населення задовго до централізованих заходів пізніших князів зробили ще у IV ст. василіяни (*Васильків, Васильківці*) і несторіяни. На два століття пізніше тубільне населення еванґелізували яковити (*Якимівці*) й ірландці-колумбани („голубки”, „йонівці”): *Голубівка, Глибівка, Глибочок, Велика Глумча, Колонтаїв, Іванківці*. Слідом їхньої еванґелізації може бути поява у списку імен римських пап св. Климента і Анастасія (*Климковичі, Настасівка, Насташки*). Імовірно, також від ірландців запозичене слово *книга* (давньослов. kъnigly).

Не раз названі по-кельтськи грішники (*Пекарі*, *Печі*, – кімр. pecwr ‘грішник’, – звичайна народна етимологія від ‘пекти’), а по-латині відступники – *Репужинці* ІФ, Чв (лат. repugnare ‘відкидати, відмовлятися’). Цей ранній латинський церковний термін виявився відомим у топонімії цілої Європи – від Хорватії (Repušnica) і до Новгородчини, де є свої *Рыпушкалицы* аж під Олонцем у Карелії – поблизу р. Волхов, і м. Тихвина, а неподалік – с. *Печеницы, Печыны*.

Помітні згадки на століття давніших василіян (*Васильків*), церкви (*Киреївка, Черкаси,* імовірно – *Сорока*), хрещення, монастирів (*Монастирище*) і каноників (членів церковних рад-капітулів: *Конончa*). Хрещення не раз назване по-слов’янськи (*Христинівка, Кристинопіль*), імовірно й по-яськи (Шестовиця, пор. ір. šostan ‘омивати’) та по-ґотськи (*Дубно, Дубове*, *Дубовиця*, – пор. ґотс. daúpjan ‘занурювати, хрестити’), що надійно підтверджено формами з **-пл-** від **-pj-** (*Дуб’є → Дубляни*), а також у складних топонімах (*Дубов’язівка*, *Сорокодуби*, *Дубмаслівка*, – „Охрещені яси”, „Церква Хрещення”, „Обіцянка при Хрещенні” або „Охрещене село з ринком”).

Латинська назва хреста crux (*М. Круча*, *Крутогорб*) повторюється по-алански (осет. *дзуар* ‘хрест’: *Збараж* Вн, Тр, *Зборів* Тр, *Зібранівка* ІФ; може, *Збруч*); у назвах з-поза списку – ще й по-грецьки (*Ставрове*) і по-слов’янськи (у ранній період *криж* – *Крижопіль*, після VIII ст. – *хрест*: *Хрещикове*).

ДІОКЛЕТІАН 281/305 | МАКСИМІАН | ҐАЛЕРІЙ | КОНСТАНЦІЙ ХЛОР

6: Запоріжжя, о.Хортиця | Брестів Зк (Мукачеве) | 2: Млиниськи Тр (Теребовля) | 3: Самбір Лв | 3: Снятин ІФ

7. Язичницьке життя

Місцеве язичництво представлене передусім назвами від теоніма ґотського Ареса (*Яреськи, Вила-Ярузькі,* – пор. *ІршАВА*, *ІржАВець*) і кельтських божеств Біленуса, Левкетія, Тараніса (*Білівці, Білка, Біла Гора, Білозерка, Білогородка* Кв, Хм, *Білопілля, Більче-Золоте* і особливо *Білобожниця*; *Лука* Кв, Лв, Тр; *Лукашівка, Лукищина, Луцьк, Лук'янівка* у Києві: на картах XIX ст. Lukanowka, Lukanowskaja ul. [Baedeker, 388a]; імовірно – *Тараща*, *Троєщина, Терешки.* Серед інших назв списку є згадки про кельтського Серха (*Серховичі*), імовірно, про культ білого коня (*Канів*, ? від caen 'білий кінь'), про кельтські *сиди* (*Сидорівка*). Промовистий ґотський мовний матеріал назви *Сáтанів* і топоосновиі **Сосн**- (ґотс. sáuþs 'спалена жертва'). Численні назви *Юрівка*, *Вирівка*, *Журавка* мають в основі, очевидно, ґотс. aúrah, aúrahjô 'могила'.

За народною етимологією вважається, що назви від основи *Звенигород* нібито вказують на поширення давнього ковальства з його передзвоном молотів на ковадлах (пор. *Ковалі*, *Ковалиха*). Проте попереднє значення цієї основи, здається, було пов'язане з кимр. swyn.wr 'віщун, ворожбит, волхв'. Синонімом кельтської назви ворожбита є rheibiwr, імовірно представлений в топооснові **Риб**- (*Рибальче* Хс, пор. *Рибниця* Молд.). Основа **Цибул**- виглядає продовженням гр. σιβύλλα 'сивілла', але добре збережені й реальні назви типу *Сибилівщина* См.

Атрибутами кельтських божеств є назви граба і білих гусей (*Грабовець*, *Гусятин*): граб – дерево Тараніса, а священних для кельтів птахів війни – білих гусей – кельти клали в могилу разом з тілами загиблих воїнів. Вогнепальні практики засвідчені в унікальній назві *Палúкорови* Лв і *Пальчик* Чк (пор. *Без-пальче*); на інший ритуал вказують назви *Дусанів* і *По-дусільна* Лв (пор. *По-дусів*, – усі в Перемишлянському р-ні). Як видається, слов'яни були лише втягнуті у вогнехвальство кельтів і ґотів, або й залишалися сторонніми щодо нього. У назвах відображені їхні ознаки по-слов'янськи: *Черепин, Костенів, Костопіль, Стрільче, Стрільське.* Є згадка по-слов'янськи польових русалок-вил (*Вила-Ярузькі, Вилок*).

Титусівка, Люцинів, Йовине: місцеві варвари на службі в Римі

Ще один напрямок зв'язків підказав сам ряд імен римських імператорів, наведений на фризі монет. Чимало варварів, у тому числі ґотів служили військовими найманцями в римській армії за різних імператорів. Відомо, що за угодою з Римом ґоти-федерати були зобов'язані не пропускати інших варварів до кордонів Імперії. На думку М. Щукина, "срібні гроші – це частина виплат федератам з запасів державної скарбниці Імперії" [Щукин, 201]. Що більше, по реформах Діоклетіана ґоти щороку постачали 40 тис. рекрутів до римської армії [там само, 200]. Слід гадати, що такий зв'язок з Римом був престижним, і коли по закінченні служби ветерану щастило повернутися додому в Наддніпрянщину, про це знала вся околиця. Так можна пояснити виявлену відповідність між іменами імператорів і топоосновами назв десятків сіл України. З різною мірою переконливості (позначено шрифтом) це простежується у таблиці на рис. 7. Зрозуміло, що ця нова дослідна задача потребувала якнайширшого списку ойконімів України, і тому було обрано їх загальний список з 32 тис. назв [АТП].

КОНСТАНТИН I 306/337 **ЛІЦИНІЙ СТ. 308/324** **ЛІЦИНІЙ МОЛ.**

34: Коломия ІФ | Хирів Лв (Старий Самбір) | 4: Рибальське Хс (Гола Пристань) | Брестів Зк (Мукачеве) | 1: Максимівка Кг (Доброеличківка)

Рис. 7. Імена римських імператорів, упізнавані в топоосновах назв селищ України [АТП]

Ім'я імператора	Ойконіми	Ім'я імператора	Ойконіми
Юлій Цезар	**ЮЛІ**вці Зк, **ЮЛІ**вка Зп, Козар Лг, -а Жт 2, -ик Лг, -і ІФ, -и Чг, -івка Вн, Чк, -овичі Кв; Косар/і Чк, -еве Од, Рв, -івщина См, -чина Лв	Елаґабал	ЄЛИХовичі Лв, Лах/вичі Вл, -івка Вл, Лох/івка Км, -виця Пл, -ня См, -ове Зк, Лагод/и Пл, -инці Хм, -ів Лв 2, -івка Мк, Пл ?
Октавіан Авґуст	**ОКТАВИН** Вл, **АВГУСТ**/івка Од, Тр, Чг; -инівка Зп; ГУСТиня Чг, **ГУШТ**ин Тр, ГУЩин Чг, ГУЩа Вл, ГУЩинці Вн	Александр Север	(СЕВЕР/івка Жт, -ини Хм, Вн 3, Вл, -инівка Жт, Кв 2, Кг, Од, См; Сивеинівка Пл, СИВІР Хм)
Тиберій	**ТИВР**ів Вн, Тевеліївка Жт, ТАВЕРівка Пл, Хк, Таврівка Кг, Тавільжанка Хк	Максимін Фракієць	Максим Чг, -ці Лв, Пл, -івка 23; ТРАЧ ІВ, Тракт Кг, -ове Вн, Км 2
Каліґула	Кологори Лв	Гордіан І, ІІ, ІІІ	**ГОРДІЇв**/ці Чв, -ка Вн 2, Жт, Кг; Гордин/я Лв, -івка Кг
Клавдій	Кладьківка Чг, Колодківка Хк		
Нерон	Нараїв Рв, Тр, -ка Вн, Жт, ІФ, Хм, Нераж Жт ?	Пупієн	БУБН/и Жт, Пл, -ище ІФ, -ів Вл 2, -івка Вн, Рв, Хм 2, Чк, -івщина Чг, -ове Хк
Ґальба	Гальжбіївка Вн, Голоби Вл, Глоби Пл, Голуб/инці Чг, -ці См, Гольма Од 2, -нівка Пл	Бальбін	Буб'ятин Лв, Бобулинці Тр, Бовбасівка Пл
Отон	**ТУН**ики Кв, **ТУН**еве См	Філіп Араб	АРАБка Зп, АРАП/івка Лг, -овичі Чг
Вітеллій	**ВИТИЛІ**вка Чв, **ВИТУЛя** Вл	Траян Децій	ДЕКонка Дп, ДИКанька Пл ?
Веспасіан	?	Гостиліан	Кошел/ів Жт, Лв, -івка Лг, Жт, Хм, -еве Зк
Тит (Titus)	**ТИТУС**івка Вн, Тит/івка Чг, -ове Зп, -ьків Хм	Требоніан	**ТЕРЕБ**/ля Зк, -овичі Вл, -овля Тр
Доміціан	Домаш/ин Зк, -лин Чг, -ів Вл, Лв	Волюзіан	ВОЛУдринці Хм
Нерва	Неровнине См, **НИВРА** Рв, Ніверка Хм, Невір Вл, -ків Рв	Еміліан	**ЄМИЛІ**вка Жт, Кг 2, ЄМІЛЬчине Жт, ЄМЕЛІвка Тр
Траян	**ТРОЯН** Рв, -и Зп, Кг, Лв, Мк, Пл 2, -ів Жт, -івка Вл, Пл, Хм, -ка Кг 2, Мк, -ове Кг	Валеріан	**ВАЛЕР'ЯН**івка Вл, Дц, Хк
Адріан	**АДРІАНопіль** Лг, АНДРІЯНів Лв	Ґалієн	Голінка См, ГОЛЕНка См, Голин/ь ІФ, -чинці Вн, Голендр/а Тр, -и Вн
Елій Вер	Ілів Лв, Нелени См; ВЕР/инь Лв, -ини Лв	Постум	Посуньки Дп ?
Антонін Пій	**АНТОН**/ІНи Хм, -ІНа Чк, -опіль Вн, Мк; **ПІї** Кв, Півці Кв, Чг, Півче Дц, Рв, Півні Кв, Пійло ІФ	Вікторин	Вікторів ІФ
Марк Аврелій	**МАРКУШ**і Вн, Жт; Марк/івці Вн, ІФ, Хм 3, Чг; -и Пл, -івка 12; ОПРІЛІвці Тр, Апрелівка Кв, Км	Клавдій Ґотський	Колодії Вл, -в ІФ, -вка Жт, ІФ, Рв, Тр, Хм, Кліводин Чв ?; (Кладьківка Чг, Колодківка Хк)
		Квінтил	П'ятк/а Жт, -ине См, -івка Вн ?
Люцій Вер	**ЛЮЦИНів** Тр, Люч/а ІФ, -ин Рв, -ки ІФ; (Вер/инь Лв, -ини Лв)	Тетрик	ТЕТІРка Жт, Тетерів/ка Жт, Чк, -ське Жт, Кв, Тетлега Хк, Тетильківці Лв, Тр
Коммод	Вел. КОМ'ЯТи Зк, Хомут/ець Жт, Пл, -инці Вн, -ове Дц	Авреліан	(Опрілівці Тр, Апрелівка Кв, Км)
Пертинакс	**ПАРТИНЦі** Хм	Тацит	ТАЦ/енки Кв, -ине Лг; ДАЦ/енки Пл, -івка См, -ьки Жт, Лв, Чк, ДОЦенківка См, **ДАЦІЇ** Пл
Дідій Юліан	Дідилів Лв	Флоріан	**ФЛОРІАН**івка Вн, Флор/івка Пл, -ине Вн, -а Од
Септимій Север	Сапетня Мк; Сьомаки Вн 2, Вл 2, Жт, Хм 2, Семи/ротівка См, -полки Кв, -козівка Лг, -ходи Кв; СЕВЕР/івка Жт, -ини Хм, Вн 3, Вл, -инівка Жт, Кв 2, Кг, Од, См; Сиверинівка Пл, СИВІР Хм	Проб	Проб/абин ІФ ?, -ійнівка ІФ, -іжна Тр, Провідки Вл
		Діоклетіан	Клеці Чг, Кліцько Лв, Келечин Зк, Кліт/чин Жт, -ня Жт, -енка Вн, -ище Жт, -ицьк Вл
		Максиміан	**МАКСИМІЛЬЯН**івка Дц
Клодій Альбін	**ОЛБИН** Чг; (Кладьківка Чг, Колодківка Хк)	Констанцій Хлор	ХРОЛи Хк, ХРОЛин Хм, ХОРЛи Хс
Песценій Ніґер	ПИСКУНівка Дц; **НЕГР**/инці Чв, -ове Зк, Од, -овець Зк	Ґалерій	ГАВРи/ки См, -лки Пл, -ляк ІФ
Каракалла	**КОЛОКОЛ**ин ІФ; Каракозелівка Кв2, Карайкозівка Хк, Карайдубина Хс, Корогод Кв; Кураки Жт, Коршилів Тр, -ка Тр	Караусій	**КАРАБУЩ**ине Хк, Карабутове См ?, Карабазівка Пл ?
Ґета	**ГЕТИ**ня Зк, Гетьман/ці Од, -ка Пл, -івка Од, Хк	Флавій Север	(Север/івка Жт, -ини Хм, Вн 3, Вл, -инівка Жт, Кв 2, Кг, Од, См; Сиверинівка Пл, Сивір Хм)
Макрін	**МОКРЯН**/и Лв, -ка Хк	Максимін Дая	ДОЯрня Вн??

КРІСП **КОНСТАНТИН ІІ 337/340** **КОНСТАНТ 337/350**

5: Букачівці ІФ (Рогатин) 7: Єзупіль ІФ (Галич) Снятин ІФ 5: Київ, Видубичі Костенів Лв (Перемишляни)

Продовження рис. 7

Ім’я імператора	Ойконіми
Максенцій	**МАСЕНЗІ**вка См, Масиків См, Масківці Кв, Масани Чг
Костянтин І, ІІ	**КОСТЯНТИН**опіль Дц2,Костянтинівка 38?
Ліциній	ЛИЧ/Ини Вл, -ани Вл, -івка Хм, -ки Вл, -кове Дн, -ківці Тр
Крисп	КРИС/Ки Чг, -овичі Лв, -ине Хк, Іскрисківщина См, Крищинці Вн
Констант	**КОСТЯНТ**івка Хк
Маґнецій	(МАГНИШівка Вл)
Юліан Апостат	ЮЛІЯМпіль Вн, Юлянівка Жт
Йовіан	**ЙОВИНе** См
Валентиніан І	ВАЛЕНТИНівка Дц, Од
Валент	**ВАЛЕНТ**іїв Чг
Прокоп	ПРОКОП/івка Пл, Хк, Хс, Чг, -овичі Пл
Ґраціан	ГРАЧІвка Хк ?
Максим Маґнус	**МАКСИМ** Чг, -івка 23?, **МАГНИШ**івка Вл
Євгеній	**ЄВГЕН**івка Дц2, Жт, Мк, Од; ГЕНІ/вка Мк, -їівка Хк; -чеськ Хс
Феодосій І	ФЕДОСІІвка Лг, Кг, Лв, Од 2, Хс

Ім’я імператора	Ойконіми
Гонорій	**ГОНОРІвка** Вн 2, Хм
Пріск Аттал	**ПРІСКи** Рв, **ПРИС**івці Тр, **ПРИЦЬК**и Кв 2
Петроній	**ПЕТРУН**івка Вн
Авіт	**АВИД**івка Од
Майоран	МАЙОР/и Од, -івка Кв, Мк, Пл, См, -ка Дп, Чв, -ське Од, -щина Вн, Пл 2
Антемій	?
Олібрій	**ОЛИБів** Рв, Олива Кв, Км ?; Оливине Хк ?
Гликерій	ГЛЮГове Мк
Непот	**НЕПЕД**івка Вн, Нефедів/ка Хк, -ці Хм
Аркадій	**АРКАД**/івка Хк, -іївка Кв, Км, Мк, Хк, Хс, -ці Хм
Маркіан	МАРКЕЛівка Вл, МАРХАЛівка Кв ?
Зенон Ісаврянин	ЗІНЬк/и Хм, -івці Хм, -ів Хм, Пл; **САВРАН**/ь Кв, Од, -ське Од, Савро Дп, Саварка Кв, Савер/ці Жт, Хм, -ське Чг
Анастасій	АНАСТАСІвка См, Мк, Дп, Жт, Кг, Настас/івка Дп, Пл, Хк 2, -іївка Вн, Од, -ів Тр, Настопіль Дп, Насташка Кв, Настахівське Рв

ІМПЕРАТОРСЬКИЙ ФРАКТАЛ ?

Передусім у топоосновах було помічено такі виразно індивідуальні імена імператорів, як: Октавіан Авґуст, Тиберій, Тит, Траян, Адріан, Антонін Пій, Марк Аврелій, Люцій Вер, Коммод, Партинакс, Септімій і Олександр Севери, Ґета, Ґордій, Валеріан, Тацит, Флоріан, Максиміан, Костянтин, Констант, Юліан, Йовіан, Валент, Максим Маґнус, Гонорій, Пріск, Анастасій. Відповідні їм назви сіл мають вигляд: **ОКТАВИН** Вл, **АВГУСТ**івка Од, Тр, Чг, **ГУШТ**ин Тр, **ГУСТ**иня Чг, **ТИВР**ів Вн, **ТИТУС**івка Вн, ТИТівка Чг, ТИТове Зп; **ТРОЯН** Рв, -и Зп, Кг, Лв, Мк, Пл 2, -ів Жт, -івка Вл, Пл, Хм, -ка Кг 2, Мк, -ове Кг; **АДРІАН**о*піль* Лг, **АНДРІЯН**ів Лв, **АНТОНІН**и Хм, АНТОНо*піль* Вн, Мк, **ПІЇ** Кв, **МАРКУШ**і Вн, Жт, **ОПРІЛІ**вці Тр, **ЛЮЦИ**нів Тр, **ЛЮЧ**а ІФ, ЛЮЧки ІФ, ЛЮЧин Рв, **ВЕР**ин/и Лв, -ь Лв, КОМ’Я -Ти Зк, ПАРТИНці Хм, **СЕВЕР**івка Жт, **ГЕТ**иня Зк, **ГОРДІЇ**вці Чв, **ВАЛЕР’ЯН**івка Вл, Дц,Хк, **ДАЦІЇ** Пл, **ФЛОРІАН**івка Вн, **МАКСИМІЛЬЯН**івка Дц, **КОСТЯНТИН**о-*піль* Дц2, **КОСТЯНТ**івка Хк, **ЮЛІЯМ***піль* Вн, **ЙОВИН**е См, **ВАЛЕНТ**іїв Чг, **МАГНИШ**івка Вл, **ГОНОРІ**вка Вн2, Хм, **ПРІСК**и Рв, ПРИСівці Тр, **ПРИЦЬК**и Кв2, **НАСТ**о*піль* Дп.

Ані в Білорусі, ані в сусідніх областях РФ зовсім немає тих топооснов України, які виділені рамками. Зате у Польщі над Бугом знайшлося **Wer**pol (NB без ó), відповідне українським назвам з формантом -піль, до якого відшукалися важливі аналоги **August**opol 94, **JULIAN**pol 133, **Juli**opol 96, 121. Ще вагомішим стало виявлення інших назв саме від тих топооснов назв з України, які щойно подані у рамках: **ANTONIN**ów 75, 95, 97,136;да-

КОНСТАНЦІЙ ІІ 337/361 **ЮЛІАН** **ЙОВІАН 363/364**

16: Київ, вул. Прорізна | Заболотів ІФ (Снятин) | 5: Красів Вл (Горохів) | 2: Борочиче Вл (Горохів) | Крилос ІФ (Галич)

лі **WALEN/T**ów 99, -towo 47, -dów 97; **WALERIAN**/y 96, -ów 110, -owo 89, 92; **KONSTANT**ów 160; **KOMOD**zianka 160; **LUCY**nów 78 2; **MAKSYMILIAN**/ów 99, 115, 117, 158; -owo 52, 89; **MAGNU/S**y 114, -szew 78, 118; -szewice 111, -szowice 150; **PARTYN**ia 175; **PIW**/oda 178, -ki 94, -aki 135, **PRZYSIEK** 53, 73; -a 67, 70, 71; -i 189; **FLORIAN**/y 98, -ów 95, 133, -owo 73; **TROJAN**/y 98, -ów 99, 112, 119, 136, -owo 70, 81, -owice136, 172 [PA].

Проте ще показовіше розміщення цих топонімів на карті Польщі: усі вони скупчені у басейні Вісли й Зах. Бугу, тобто в районах історичного пербуванння ґотів, відомих своєю службою як найманців у римській армії. Окремі квадрати містять по декілька назв, що вказує на ***традицію служби кількох поколінь місцевих варварів у римському війську*** за різних імператорів, наприклад: 78 – Lucynów, Magnusy; 89 – Maksymilianowo, Walerianowo; 96 – Waleriany, Juliopol; 99 - Walentów, Maksymilianów, Trojanów + Floriany 98; 136 – Antoninów, Trojanów; 160 – Konstantów, Komodzianka.

Звичайно, пізніше масове поширення у топонімії християнських імен того ж греко-римського походження, що й давніші за часом імена імператорів, „розчинило" в сотнях нових назв ті поодинокі старші, „імператорські". Проте відмінні від інших, достатньою мірою індивідуалізовані імена імператорів таки впізнавані. Коли вряди-годи одне з таких імен траплялося під час топонімічних студій, то кожне з них зосібна могло справляти враження казусу або курйозу. І лише теперішнє фронтальне зіставлення зводить нанівець сумніви у їхній справжності, автентичності. Таку кількість збігів неможливо пояснити інакше, ніж системною відповідністю, а це означало б існування „імператорського фракталу" у складі черняхівського пласту топонімії України.

1. Характерними для цієї групи назв є форманти -**инці**, -**івці**, -**ївці**, – що можуть бути позначеннями якраз тих, хто служив або воював, виступав за імператорів (*Юлівці, Козаровичі, Гуштинці,* (пор. етнонім *тиверці !), *Півці, Марківці, Партинці, Негринці, Гордіївці, Араповичі, Теребовичі, Личківці, Крисовичі, Крищинці, Прокоповичі, Присівці, Нефедівці, Аркадіївці, Зіньківці, Саверці*). Причому, від Антоніна Пія (138-161) до Аркадія (395-408) – це реальний часовий відрізок перебування ґотів у Наддніпрянщині. Після ґотів уторованою стежкою могли ходити в найми вже і слов'яни або хто інший.

2. Причетність до імені імператора передається також „множинним -**и**": *Козарі, Косарі, Голоби, Туники, Трояни, Антоніни, Пії, Марки, Дації, Хроли, Приски, Прицьки, Майори, Зіньки.*

3. Наявні дві моделі „присвійних топонімів": з суфіксом -**ів** (ознака давності – чоловічий рід у назві села (pagus ?!) – *Тиврів, Троянів, Андріянів, Люцинів, Дідилів, Валентіїв*) і з суфіксом -**е**: *Титове, Неровнине, Троянове, Йовине*...

4. Починає функціонувати група формантів, вживаних згодом для чужих етнонімів: *ВитулЯ, ГординЯ, СапетнЯ, ГолендрА, ГолИНЬ.*

5. З основами від імен п'ятьох імператорів трапляється формант -**піль**. Украй важливо, що в польських аналогіях йому відповідає не -**pól**, а -**pol**, – це однозначно вказує не на слов. *поле*, а на гр. πόλις. Належність обох районів до близького зарубіжжя Риму була розглянута раніше [Тищенко 2006, 240-263].

6. Цікавою видається група назв з формантом -**дра**- < *годра 'ґоти' (знев.): *ГоленДРа, ГоленДРи, ВолуДРинці, КолоДРібка, КолоДРуби*, пор. *ПопазДРа*, а також з-поза списку *СмолДИРів* Жт, *р. МіхИДРа* = MihODRa і *МіхОДЕРка,* пор. кол. с. *Міхи*(*н*)*ДРа*, зараз куток с. *Черешенька* Чв (Вижниця), с. *НеДРа* і р. Кв.

ВАЛЕНТИНІАН I 364/375 **ВАЛЕНТ 364/378** **ҐРАЦІАН**

17: Самбір Лв | Черніїв ІФ (ІФ) | 3: Галич ІФ | Солотвина Зк (Рахів) | 3: Белелуя ІФ (Снятин)

7. Видається реалістичним, що саме з імен Песценія Ніґра, Максиміна Фракійця, Філіпа Араба етнофорні топоосонови **Негр**-, **Трач**-, **Араб**- потрапили до топонімічної системи України.

8. Фонетичні докази автентичності назв видно і в формі топооснов: *Костянтин*- (крім того, ім'я повне), *Костянт* (тільки імператорське ім'я), *Титус*-, *Трач*-, *Магниш*-, *Маркуш*; слов. -**о**- на місці лат. -**а**-: *Троян*-, *Оприл*-, *Олбин*-, *Колокол*-, *Мокр*-; -**у**- на місці -**о**-: *Тун*-, *Петрун*-; основи з аферезою _*Гушт*-, _*Тун*-; -**ш**- на місці -**s**-: *Маркуш, Магниш*-, _*Гушт*-.

Для солдатів імператор був символом – тому імена навіть тих імператорів, які правили менше року, мають аналоги в топоосновах. Тут є і праві, і винні, і полонений персами Валеріан.

У яких же областях України збереглася найгустіша сітка назв селищ, звідки ймовірно були родом наймані солдати римської армії? З загальної кількості 417 назв цього типу найбільше їх на Поділлі й Полтавщині: **32 Вн, 30 Хм, Пл**. Далі йдуть переважно прилеглі області: 27 ***Жт***, **Лв**; 24 ***Кв***, 22 ***Вл***, ***Хк***, ***Чг***; 21 ***См***; потім – 18 Тр, 17 Од, 15 ІФ, Кг; 13 Рв, 11 Зк, 9 Мк, 8 Дц, Лг; 7 Дп, Чк; 6 Чв, Км; 5 Хс, Зп.

Відблиск Римської імперії у назвах загублених у степах хуторів і сіл, напевно, ще довго зігрівав спогади нащадків ветеранів, робив історію їхнього села причетною до доленосних подій та імен античного часу, – поки все не кануло в Лету, розчинившись у місцевих леґендах і казках – і в чужому для ґотів, бо слов'янському етногенезі (але ж ґотський святий "Савка наш, бо з козаків" [Лесков, 202]). Можна припустити, що пізніша травестійна „Енеїда" І. Котляревського мала-таки на що спиратися: не виключено, що в етнічній пам'яті старосвітських полтавців ще існував напівстертий слід того прадавнього часу.

Література

АТП – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К., 1973.
Брайчевський М.Ю. Римська монета на території України. – К., 1958.
Брицун-Ходак М. Літописна земля древлян. – Коростень, 2002.
Вольфрам Х. Готы. – СПб., 2000.
ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У 7 т. – К., 1982-2002...
Лесков Н.С. Собрание сочинений: В 11 т. – Т. VI. – М., 1957.
Нерознак В.П. Палеобалканские языки. – М., 1978.
Тищенко К.М. Живий слід Риму в мові і географічних назвах України // Дивослово, №10, 2004.
Тищенко К.М. Невловима Сівéра і Сіверщина // *Тищенко К.* Мовні контакти: свідки формування українців. – К., 2006_1. – С. 338-351.
Тищенко К.М. Східні й західні церкви IV-VII ст. у топонімії України // Східний світ, №4, 2006_2; №1, 2007_1.
Тищенко К.М. Мадярський пласт у топонімії України: імена Арпадидів // Східний світ, №4, 2007_2.
Топоров В.Н. Oium Иордана (Getica, 27-28) и ґотско-славянские связи в Северо-Западном Причерноморье // Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. Лингвистика, история, археология. — М., 1984. — С.128-142.
Трубачев О.Н. Названия рек Правобережной Украины. – М., 1968.
Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: У 4 т. – М., 1964-1973.
Baedeker K. Russland. – Leipzig, 1892.
Kiss L. Földrajzi nevek etimológiai szótára. — Budapest, 1980.
Kluge H. Etymologisches Wörterbuch der Deutschen Sprache. — Berlin, NY, 1975.
PA – Polska. Atlas samochodowy. – Warszawa, 2002.
ZM – Freelang Dictionary Gothic English (9000 words), e-version, 2005. (= *Zanten F., Meijden T.* http://www.freelang.net/dictionary/gothic.html)

ВАЛЕНТИНІАН II | **ФЕОДОСІЙ ВЕЛИКИЙ 379/395** | **АРКАДІЙ** | **ГОНОРІЙ 395/425**

2: Рублівка Пл (Глобине) | 9: Херсон | Острог Рв | 1: Белелуя ІФ (Снятин) | 7: Мукачеве Зк